

Roche, Maurice (1992): *Rethinking Citizenship. Welfare, Ideology and Change in Modern Society*. Polity Press, Padstow, 280 s.

Kansalaisoikeudet ovat erottamaton osa modernin yhteiskunnan jäsenyyttä ja kansalaisten identiteettiä, mutta onko ne tulkittava muuttumattomina oikeuksina, nähtävä integroituneena ensisijaisesti hyvinvointivaltioon ja tulkittava yhdenmukaisen ja jatkuvan sosiaalisen edistykseen ehdoin? Nämä kysymykset ovat tärkeitä modernin yhteiskunnan kansalaisuuden luonteen kannalta viitaten toisen maailmansodan jälkeiseen paradigmaattiseen ajattelutapaan, jossa kansalaisuuden käsitettä ei juurikaan problematisoida. Siinä ajattelussa kansalaisuus saa muotonsa 'liberaalissa' ja 'demokraattisessa' kansallisvaltiossa, joka organisoituu valtion sisäisen teollisuuskapitalismin kautta ja jossa valtio takaa kansalaisuuden sisältämät henkilökohtaiset, poliittiset ja sosiaaliset oikeudet. Maurice Rochen teos perustelee olemassaolonsa vetoamalla näkemykseen, jonka mukaan sosiaalisen kansalaisuuden kohtaamien ongelmien juuret, luonne ja laajuus kaipaavat historiallista kartoittamista, kirkastamista ja uudelleenajattelua. Roche pyrkii kuvaamaan eräitä pääideologioita ja ongelmia, jotka yhdistetään »sosiaaliseen kansalaisuuteen» nykyisen yhteiskunnallisen muutoksen kontekstissa.

Tarkastelun ytimessä on erityisesti se kansalaisuuden aspekti, jota T.H. Marshall on nimittänyt »sosiaalseksi dimensioksi». Rochen mukaan juuri Marshall on toisen maailmansodan jälkeen kaikkein selvimmin vaikuttanut hyvinvointivaltioiden kansalaisuuskeskusteluun. Marshall näkee kapitalismin ja sosiaalisen kansalaisuuden välisen suhteen vastakohtaisena ja niin jyrkkänä, että se kaippaa tasoittamista 'hyvinvointivaltion' ja sosiaalisten oikeuksien järjestelmän avulla. Kansalaisuuden sosiaalinen dimensio sisältää 'hyvinvointivaltioiden' kansalaisilleen varmistamat oikeudet, jotka pyritään takaamaan sosiaalipoliittisin toimenpitein. »Sosiaalinen kansalaisuus» viittaa niihin oikeuksiin ja velvollisuuksiin, jotka keskittyvät ihmisten hyvinvointiin kansalaisina. Laajassa mielessä se sisältää työn, koulutuksen, terveydenhuollon, toimeentulon, kulutusmahdollisuudet ja muut elämänlaatuun liittyvät tekijät.

Rochen päivättämä on, että sosiaalisen kansalaisuuden käsitteellistämistä on ajateltava uudelleen ideologisen siirtymän ja sosiaalisen rakenteellisen muutoksen ehdoin. Hän esittää, että on siirryttävä konventionaalista sodan jälkeisestä sosiaalisten oikeuksien politiikasta uuteen sosiaalisten ohjeiden ja henkilökohtaisten velvoitteiden politiikkaan. Rajut sosiaaliset muutokset ovat luo- neet uusia sosiaalisia ongelmia, jotka vaativat sekä sosiaalipoliittikan että hyvinvointivaltion uudelleenarviointia. Ne koskettavat laajalti kansalaisten oikeuksia, instituutioita ja yhteisöjä. Kansalaisuus on strategisesti tärkeä idea 1900-luvun loppupuolen läntisissä yhteiskunnissa sekä politiikassa että intellektuaalisessa elämässä.

Rethinking Citizenship hyödyntää pääasiassa uusliberalistista ja uskonservatiivista ajattelua. Hyvinvointia koskevien oikeuksien ja velvollisuuksien teema rajataan pääasiassa työhön, tuloihin ja perhepolitiikkaan. Toinen rajaus on tehty kehittyneitä kapitalistisia yhteiskuntia silmällä pitäen. Tarkastelussa on mukana vain brittiläinen ja »amerikkalainen hyvinvointivaltio» sekä hajanaisesti eurooppalaisia hyvinvointivaltioita. Rochen näkemyksen mukaan kansainvälistyminen, ekologisen ajattelun nousu ja feminismi kertovat kyllä tärkeistä ideologisista ja poliittisista muutoksista, mutta voimakkaimmin kansalaiskysymyksen on virittänyt uusliberalistinen ja uskonservatiivinen ajattelu, joka alkoi saada jalansijaa 1980-luvulla. Uusoikeistolaisen ajattelun yhtenäisyys näkyy hyvinvointivaltion julkisten menojen leikkaamisen korostamisena sekä valtion roolin vähättelynä hyvinvoinnin turvaajana. Joissakin uusoikeiston ajattelumalleissa kielletään sosiaalisten oikeuksien olemassaolo korostamalla sosiaalisia velvollisuuksia. Kirjoittaja tekeekin johtopäätöksen, että hallitseva kansalaisuuden paradigma on kaikkein selvimmin osoittautunut rajoittuneeksi juuri liberalistis-konservatiivisen ajattelun perspektiivistä. Mutta teoksen edetessä Roche tekee selväksi, ettei uusliberalistinen ajattelukaan kykene tekemään pesäeroa »hallitsevaan paradigmaan». Sosiaalisen kansalaisuuden käsite ei ole auttanut ymmärtämään kansalaisuuden moraalista ja poliittista kompleksisuutta.

Rochen mukaan sosiaalisen kansalaisuuden käsite on otettava esiin, jotta voidaan nähdä mitä realiteetteja ja relevanssia sillä on lähestyttäessä seuraavaa vuosikymmentä. 1950-luvulla sosiaalisen kansalaisuuden käsite kytkettiin hyvinvointivaltion kehitykseen ja myöhemmin sen kriisiin. 1970-luvun loppupuolella ja 1980-luvulla sosiaaliseen kansalaisuuteen liitetyt määreet ja hyvinvointivaltiosysteemi tulivat vakavasti uhatuiksi kahdenlaisten sosiaalisten muutosten vuoksi. Tapahtui sekä ideologista siirtymää että sosiaalisen rakenteen muutosta.

Niin taloudessa, politiikassa kuin kulttuurissakin tapahtuvat muutokset ovat pitkäkestoisia jatkuen ensi vuosikymmenelle. Niiden päämerkitys asettuu Rochen mukaan seuraavaan kehukseen:

1. kapitalistisessa taloudessa siirrytään teollisesta vaiheesta jälkiteolliseen vaiheeseen;
2. taloudessa tapahtuu siirtymä kansalliselta tasolta kansainväliselle tasolle;
3. kansainväliset poliittiset järjestelmät kehittyvät voimakkaasti, mikä merkitsee järjestelmien välisen yhteistyön tiivistymistä;
4. ekologiset ongelmat konkretisoituvat yhä voimakkaammin ja
5. edellä mainitut kysymykset komplisoituvat.

Tämä kehitys ilmenee eri tavoin sosiaalisissa oloissa, joihin hyvinvointivaltio ja sosiaalinen kansalaisuus ovat sidoksissa – ei vähiten koulutuksessa ja tulonmuodostuksessa.

Ideologiset tavoitteet ja rakenteelliset siirtymät siis muuttavat sosiaalisen kansalaisuuden käsitettä, vaikka

Roche toteaa ideologiaan ja »objektiivisiin» tapahtumiin ja kehityskulkuihin sisältyvän tiettyä jännitettä. Hän pyrkii osoittamaan, että ideologiset vaikutukset sosiaaliselle kansalaisuudelle ovat yleisesti ottaen niitä, jotka painottavat sosiaalisia velvollisuuksia oikeuksien kustannuksella ja laajentavat sosiaaliset velvollisuudet »siviiliyh-teiskunnan» sfääreihin, erityisesti perheeseen, mutta myös yhteiskunnan ekosfääriin ja yhteiskunnan historiallisuuteen (eli sukupolvien välisiin kysymyksiin, perintöasioihin jne.). Rakenteelliset muutokset puolestaan toimivat ideologista merkityksenantoa vastaan. Ne painottavat sosiaalisia oikeuksia ja laajentavat sosiaaliset oikeudet uuden post-kansallisen muotoilun alueelle, joista EY on historiallisesti tärkein esimerkki. Näin ideologiset pyrkimykset ja rakenteelliset muutokset kohdistuvat eri asioihin aiheuttaen ristiriitoja. Ideologisten pyrkimysten ja rakenteellisten muutosten erisuuntaisuus vaatii ideologista dialogia ja harmonisointia ristiriitojen vaatiessa poliittista hallintaa ja sovittelua.

Rethinking Citizenship jakaantuu kolmeen osaan. Ensimmäisessä osassa Roche täsmentää, mitä hän tarkoittaa sosiaalisen kansalaisuuden hallitsevalla paradigmalla kohdistaan kritiikkinsä niihin ideologisiin ja rakenteellisiin rajoituksiin, joita sillä on köyhyyden pysyvyyden ja kasvun tarkastelussa. Paradigma painottaa sosiaalisia oikeuksia ja hyvinvointi-instituutioiden merkitystä. Toisessa osassa keskustellaan oikeiston tärkeimmän suunnan – amerikkalaisen uskonservatismiin – esittämästä haasteesta sosiaaliselle kansalaisuudelle. Uskonservatiivit painottavat kansalaisten sosiaalisia velvollisuuksia pikemmin kuin sosiaalisia oikeuksia. Kuitenkin myös konservatiivien sisällä on merkittäviä jännitteitä, mikä aiheuttaa ongelmia uskonservatiivien sosiaalisen kansalaisuuden määrittelyn koherenssille ja uskottavuulle. »Familiistien» painottaessa kansalaisen perhevelvollisuuksia ja sosiaalipolitiikan tehtävää perhe-etiikan tukijana, toinen ajatussuunta korostaa kansalaisen työvelvollisuuksia, jolloin sosiaalipolitiikka ymmärretään ensisijaisesti työetiikan pönkittäjänä.

Kirja huipentuu rakenteelliseen tarkasteluun, jossa sosiaalisen kansalaisuuden muutosvoimoina toimivat »jälkitekollinen» sosio-ekonominen muutos ja »jälkikansallinen» poliittis-taloudellinen muutos. Siirtymän teollisuuskapitalismista jälkitekolliseen kapitalismiin nähdään aiheuttavan muutoksen täystyöllisyysihanteisiin, jolloin käsitys työstä sosiaalisena oikeutena muuttuu. Tämän jälkeen tarkastellaan »jälkitekollisen köyhyyden» ongelmia ja arvioidaan »jälkitekollisen tulopolitiikan» tavoitteita, joiden avulla uskotaan voitavan sekä kumota ongelmat että muotoilla uusi sosiaalisen oikeuden käsite. Mitään selviä vastauksia Rochella ei kuitenkaan ole, vaan hän uskoo ratkaisujen muotoutuvan vähitellen jälkinationalistien menettelytapojen, talouksien ja kansalaisuuksien kehityksen myötä, minkä odotetaan johtavan Euroopan taloudelliseen (mahdollisesti myös poliittiseen) integraatioon 1990-luvulla. Uuden eurooppakansalaisen sosiaalisten oikeuksien manifestaatiossa ei juurikaan edetä EY:n Social Charteria

kauemmas. Kaikissa osissa pureudutaan niin laajoihin kysymyksiin, että niitä ei voida käsitellä teoksessa kattavasti.

Roche esittää muutamia varsin tunnettuja syitä, miksi sosiaalisen kansalaisuuden voidaan sanoa olevan nykyoloissa »myytti». Ensimmäinen syy on moraalipoliittinen. Hallitseva paradigma painottaa liikaa kansalaisoikeuksia velvollisuuksien kustannuksella. Toinen syy on rakenteellishistoriallinen. Historiallinen kehitys on osoittanut, että sosiaalinen kansalaisuus ei ole edennyt progressiivisesti. Sen mieltäminen jatkuvan edistyksen ja kehityksen valossa on virheellistä. Sosiaalinen kansalaisuus on ollut sen maailman tuote, jossa asiat nähtiin nykyistä selkeämmin ennustettavina, koordinoitavina ja hallittavina. Nyt sosiaalisen kansalaisuuden perusta on huomattavasti hatarampi. Kolmanneksi kansallisuuden ja kansallisen identiteetin käsitettä, johon sosiaalisten oikeuksien käsite perustuu, on pidetty aivan liikaa valtion sidoksissa olevana. Sosiaaliseen identiteettiin liittyvät kysymykset ovat olleet Rochen mukaan aina huomattavasti monimuotoisempia. Ehkä kaikkein keskeisin teesi onkin, että hallitseva paradigma ei kykene sulattamaan sosiaalisten oikeuksien ja velvollisuuksien kompleksisuutta ja dynaamisuutta. Sosiaalinen muutos ohjaa sosiaalisen kansalaisuuden kokemusta ja ideaalia hyvinvointivaltioiden taustavoimana. Nykyinen sosiaalinen muutos nostaa väistämättä esiin uusia kysymyksiä sosiaalisista oikeuksista ja velvollisuuksista. Se tapahtuu sekä henkilökohtaisissa, perheiden ja paikallisyhteisöjen sfääreissä että transnationaalisessa ja sukupolvien välisessä sfäärissä.

Kaiken kaikkiaan Rochen teos on alustava arvio, tärkeä yritys eräiden relevanttien kysymysten purkamiseen. Kirja on ajankohtainen, koska Euroopassa kysymys kansalaisuudesta näkyy kaikkialla. Se koskettaa Euroopan integraatiota, etnisiä konflikteja, siirtolais- ja pakolaiskysymyksiä ja Itä-Euroopan kehitystä. Myös esimerkiksi USA:ssa ja Kanadassa kansalaisuus kysymykset ovat nousseet voimakkaasti esille. Kansalaisuuden käsite on myös mielenkiintoinen sosiologian ja sosiaalisen teorian käsite. Rochen mukaan se tarjoaa yhteisen kentän, jossa sosiologinen tutkimus voi kohdata sosiaalipolitiittisen ja poliittikan tutkimuksen. Sosiaalisen teorian kannalta kansalaisuuden käsite auttaa – näin Roche antaa ymmärtää – kohtaamaan »normatiivisen politiikan teorian» ja moraalifilosofian haasteet. Se, mitä Roche tällä normatiivisuudella ja moraalifilosofialla tarkoittaa, jää jossain määrin avoimeksi. Itse asiassa hän näyttää tarkoittavan lähinnä vain sitä, että kansalaisuuteen liittyviä kysymyksiä ei pidä nähdä itsestäänselvinä ja että niitä on tarkasteltava laajemmin kuin vain valtioon ja sosiaaliluokkaan liittyvänä ilmiönä. Kun kuitenkin kirjassa hahmoteltujen trendien voima on sellainen, että lukijalle jää kuva taloudellisesti, kulttuurisesti ja sosiaalisesti vahvojen poliitikasta, niin herää kysymys kenelle normatiivisuudesta ja moraalifilosofiasta on apua, jos velvollisuuksia aletaan lukea ensisijaisesti perheen ja työssäkäynnin kannalta. Näin siitkin huolimatta, että kirjassa ei varsinaisesti analy-

soida sitä, jotka selviytyvät tulevaisuudessa voittajina ja jotka häviävät.

Politiikan tutkimukselle *Rethinking Citizenship*in tapa jäsentää kansalaisuutta ensisijaisesti *hyvinvoinnin* muutuvien ehtojen kontekstissa näyttäneen jossain määrin ongelmalliselta, sillä näin tehtäessä operoidaan alueella, jossa kansalaisten oikeuksia pidetään kaikkein epämääräisimpinä ja täsmentymättöminä. Tosin murentaessaan ja uudelleenmuotoillessaan sosiaalisen kansalaisuuden käsitettä, Roche palaa implisiittisesti kansalaiskysymyksen perinteiseen ytimeen, nimittäin henkilökohtaisten ja poliittisten oikeuksien alueelle. Voidaan esimerkiksi esittää kysymys, missä määrin kansalaisuuden uudelleenarviointi on ylipäättään järkevää ensisijaisesti sosiaalisten oikeuksien avulla sekä niihin vaikuttavien sosiaalisten muutosten kautta. Kansalaisuutta on totuttu pitämään juridisena terminä, jolla kuvataan henkilön oikeudellista suhdetta ja sidonnaisuutta tiettyyn valtioon. Tosin yleisenä kehitystrendinä on pidetty sitä, että oikeudelliset erot kansalaisten ja muukalaisten välillä vähenevät.

Roche'n teoksessa kansalaisuudesta käytävä keskustelu on rohkeaa ja tavanomaisesta poikkeavaa. Se johtaa osaltaan siihen, että teoksessa on mahdollista puhua esimerkiksi sellaisista aktualisoituneista kysymyksistä kuin syntymättömien kansalaisten oikeuksista ja sukupolvien välisestä eriarvoisuudesta. Toisin sanoen voidaan puhua eräänalaisesta ei-kansalaisuudesta ja toisen luokan kansalaisuudesta, jotka hallitseva paradigma on sivuuttanut. Tämä on varmasti tärkeää. Sosiaalisen kansalaisuuden käsite on kohdannut voimakkaita haasteita, mutta vielä ei tiedetä mitä siitä seuraa.

KEIJO PIIRAINEN

Fairclough, Norman (1992): *Discourse and Social Change*. Polity Press, Cambridge, 250 s.

Lingvistikko Norman Fairclough on viime vuosina kirjoittanut kriittisestä kielitieteestä sekä ideologioista ja vallasta kielessä. Hänen aiemman teoksensa nimi »Language and Power» (1989) viittaa yleisesti kielen ja valan suhteisiin. »Discourse and Social Change» viittaa puolestaan 'diskursiivisesti tuotettavan tapahtumisen' erittelyyn. Fairclough koettelee kielenkäytön tutkimusotteita yhteiskunnallisen (Fairclough'n konseptiossa käsite sisältää myös poliittisen) muutoksen analyysissä. Esimerkkejä on runsaasti tarjolla. Arvioin teoksen ykköskenttä yhteiskuntatieteelliseen ja sosiolingvistiseen tutkimukseen.

Johdannossa Fairclough toteaa tieteenalojen rajojen avautuvan yhteiskuntatieteiden kielellisen käänteen jälkeen uudella tavalla: kieli nähdään yhteiskunnallisen ilmiön konstituivaksi osaksi. Luvussa yksi hän kritisoi-

kin sosiolingvistiikkaa kevyestä otteesta yhteiskunnallisessa erittelyssä. Vastaavasti hän kritisoi yhteiskunnallista tapahtumista analysoivan Foucault'n diskurssianalyysia siitä, että se ei ole tarkkaa tekstianalyysia. Fairclough hyödyntää silti Foucault'n vallan teknologioiden analyysia sosiolingvistiikassaan. Luvussa kolme hän paikantaa Gramscista vaikutteita saaneiden ideologian ja hegemonian analyyseista ideoita diskursiivisten yhteyksien jäsentämiseksi. Luvuissa 4–6 esitetään analyysivälineitä, joiden avulla voidaan tutkia miten diskursiiviset tapahtumat konstruivat sosiaalisia suhteita, identiteettejä ja realiteetteja. Uusissa diskursiivisissa teknologioissa tuotettavat yhteiskunnalliset muutokset saavat oman lukunsa. Teos päättyy lyhyeen yhteenvetoon »Doing discourse analysis».

Fairclough tiivistää kirjojensa lähtökohdat kirjainlyhenteeseen. Uudemmassa teoksessa TODA tarkoittaa »textually oriented discourse analysis». Edellisen teoksen kirjainlyhenne CLS »critical language studies» ei ole kuitenkaan ajattelutapana jäänyt pois. TODA on CLS:ää. Kriittinen kielenkäytön tutkimus erottuu omaksi suuntaukseksi nimenomaan sosiolingvistiikan sisällä. Esimerkkinä CLS:stä hän mainitsee Kressin ja Hodgen »Social Semiotics» (1988) sekä heidän Fowlerin ja Trewin kanssa kirjoittaman teoksen »Language and Control» (1979). Hallidayn teokset aloittivat tutkimusotteen, joissa kieltä tutkitaan yhteiskunnallisten hallintasuhteiden osana painottaen kielen ja toiminnan monitasoisia yhteyksiä. Tässä mielessä CLS on myös yhteiskuntakriittistä.

TODA on kaksisuuntainen tutkimusote. Toisaalta diskursiivisten tapahtumien erittely tarjoaa pohjan tekstien tarkemmalle tutkimukselle ja toisaalta tekstianalyysi, teksti- ja sosiolingvistiikan välinein, tarjoaa perusteita mieltää millaisesta yhteiskunnallisesta tapahtumisesta kielenkäytössä voi olla kyse. Diskurssilla Fairclough tarkoittaa kielenkäyttöä, ei ainoastaan keskustelua, vaan interaktiota kielen kera, vaikka se olisi tekstivälitteistäkin. Diskurssien käyttäminen, tuottaminen ja tulkinta ovat myös yhteiskunnallista tapahtumista tai toimintaa. Tämän toteaminen ei vain yleisesti suuntaa tekstien tutkimusta, vaan on myös mahdollista arvioida millaiset tekstianalyysin välineet käyvät minkin tapahtumisen analyysiin. Tekstiä puolestaan ovat kaikki tekstimuotoiset dokumentit, mukaan luettuna puheesta kirjoitetut. Teksti on paitsi tekstiä myös, diskursiivisen ja sosiaalisen käytännön arena.

Sosiolingvistiisiin tarkasteluihin verrattuna Fairclough tuo tavanomaista monipuolisemmin yhteiskuntatieteellistä keskustelua varsinaiseen analyysiin. Esimerkiksi Hallidayn »Language as Social Semiotic» nojautuu (yhteen) sosiaaliseen yksikköön selittäessään käytetyn kielen ominaisuuksia. Tämä selitys rakentuu yhteiskunnasta (tilanteesta) käsin kielen ominaisuuksiin. Fairclough puolestaan tarkastelee yhteyksiä kaksisuuntaisina. Perustana on käsitys kielen funktioista: kieli ei vain ilmaise asioita vaan myös konstituoi niitä. Ilmaisun tuottavan subjektin identiteettiä ei tarvitse ennalta postuloida esimerkiksi kiinteäksi ryhmäksi, jossa kieli tuotetaan yhtenäisellä

tavalla. Hallidayn lisäksi myös Labovin sosiolingvistiikka rajautuu tällaisiin tapauksiin. Kriittisen lingvistiikan myöhempiä kirjoituksia seuraten Fairclough jäsentää kielen konstituovan funktion kolmeksi: identiteettein, realiteettien ja suhteiden konstituoinnin funktioiksi. Ryhmitymät muodostuvat kielessä, eikä niitä voida täsmälleen ennalta rajata yksiselitteisesti sosiaalisten tai poliittisten tekijöiden perusteella. Myös rekisterin (merkitysten valinnan konteksti) käsite vapautuu tällöin kielen solmijan paikalta, jolloin voidaan erottaa useita rekistereitä, joita sekoittamalla tuotetaan uusia 'asioita'.

Yhtenä CLS:n kriittisyyden lähteistä teoksessa »Language and Power» (1989) on marxilainen analyysi. Hallintasuhteiden fragmentoituneisuus on siinäkin esillä kielenkäyttöön nivoutuneiden tekijöiden perusteella. Tämä piirre korostuu uudemmassa teoksessa. Fairclough käyttää Laclau ja Mouffin artikuloitumismistämistä oletta-matta ennakolta artikuloitumiskiistan osapuolia. Hegemonia-käsite inspiroi siis edelleen tutkimaan kiistoja, jotka operationalisoidaan artikuloitumisen sekä re- ja dis-artikuloitumisen analyysiksi, tapahtumisen taso on siirretty diskurssiin ja kiistoja sekä toimijoita analysoidaan siinä määrittävinä. Diskurssin hegemonisella asemalla Fairclough tarkoittaa diskurssin ulottumista toisiin diskurssihin ja instituutioihin (s. 94). Tutkittavaksi asetuvat intertekstuaaliset (tekstin viitteet) ja interdiskursiiviset (yhteydet diskurssityyppien välillä) linkittäjät teksteissä, näitä eritellään luvuissa 3 ja 4.

Toinen yhteiskunta-analyysin suunta, johon Fairclough nojaa on Foucault. Teksteihin orientoitumista painotta-malla hän kuitenkin erkaneer Foucault'n tavasta tutkia diskursseja. Foucault ei analysoi tekstien ominaisuuksia teksteinä, vaan esittää miten vallan teknologiat toimivat teksteissä. Hän käyttää tekstikorpusa arkeologin tai genealogin oteella. Sosiolingvistiikka erittelee kielen ominaisuuksia ja niistä edetään tulkintaan esimerkiksi toimijaidentiteeteistä. Konstituoinnin problematiikassa on tietenkin paljon yhteistä Foucault'n kirjoitusten kanssa, mutta konstituotumisen lähteet Fairclough esittää monisärmäisemmin.

Hän kirjoittaa TODAn perspektiivissä mikroanalyysia kielen ja vallan tuottamisesta, vaikkakin johdatusmainen teoksen ongelmiin kuuluu, että keskittyminen esimerkkeihin jättää analyysin puolinaiseksi. Fairclough kehittää välineitä analysoida vallan teknologioita. Nopeasti muuttuvina diskursiivisina tekniikkoina hän mainitsee Foucault'ltä tutkimuksen tai tiedustelun ja tunnustamisen (»examination», »confession»). Teoksen otsikko viittaa diskursseissa tuotettaviin ja tapahtuviin yhteiskunnallisiin muutoksiin.

Esimerkiksi diskursiivisesti tuotettavasta muutoksesta käy tuottamiskielen (»commodification») tuonti yliopistojen toimintaan. Yliopistojen uudet markkinointimetelmät merkitsevät paitsi instituutioiden ympäröimistä simuloivilla teknologioilla, jotka ohjaavat toimijoita tuonne ja tänne riippumatta toiminnan sisällöstä ja tavoitteista, myös sitä, että yliopisto-instituutiot alkavat elää tässä kielessä. Uudet teknologiat synnyttävät uudenlai-

sen instituution nimeltä yliopisto. Hän erittelee yliopistotomannon toimijaidentiteettejä, asiakaskuvia teksteissä, taitokieltä. Yksilöt omaavat taitoja (»skills») ja käyvät täydentämässä näitä, ja niistä puhutaan ikään kuin ne olisivat kontekstista toiseen siirreltäviä. Siksi niitä kannattaa ostaa (s. 209). »You Will Need» ilmaisee toiminnan modaliteetin (vrt. »We Need You» värväysmainoksissa).

Diskurssianalyysi vaikuttaa monelta osin vastaavalta toimijaidentiteettien ja toiminnalle asetettävien implisiittisten oletusten analyysilta kuin esimerkiksi Murray Edelmanin teoksessa »Language and Politics». Tekstiin orientoituminen tosin tuo muita analyysivälineitä mukaan. Fairclough erittelee systemaattisesti tekstin ominaisuuksia, joita voisi käyttää yhteiskuntatieteissä, kun taas Edelmanin systematiikan pohjana on miten kieli 'toimii' politiikassa.

Politiikan tutkijalle on, verrattuna moneen diskurssianalyysin välineistöön esittelyyn, eduksi, että face-to-face-tilanteiden arviointi kytketään laajempaan kontekstiin. Toisaalta ongelma kontekstin valinnasta voidaan myös kääntää tekstikeskeiseksi esimerkiksi mieltämällä, että teksti tuotetaan kontekstiksi toisille teoille, kuten laitoksen toimintasuunnitelma. Voidaan kysyä esimerkiksi »millainen subjekti (identiteetti) voi käyttää ja mitä siitä, milloin ja miten?» Puheenvuorojen sääntelyä tai vaihtamista ei tarkastella vain tapahtumana keskustelussa, vaan myös poliittisena tapahtumisena, keskustelun subjektien ja heidän välisten suhteiden konstituointina: esimerkiksi kuka on tutkija tuossa yksikössä?

Muotoilemalla lähtökohdakseen 'tekstuaalisesti orientoituvan diskurssianalyysin' Fairclough erottautuu muista sosiolingvistikoista, kieltämättä silti keskeisiä juuriaan. Erona on kaksisuuntaisuus diskurssin ja yhteiskunnan analyysin välillä ja diskurssin eli kielen käytön valitseminen tärkeämmäksi kuin kieli (*langue*). Tekstit ovat tarkasteltavina diskurssin osasina eivätkä niinkään kielen osina. Se on lingvististä (kieleen kiinnittyneiden kielenkäytön muotojen) pragmatiikkaa, ja hieman vastaa-vasti kuin Quentin Skinnerin Austin sovituksessa, tekstiä analysoitaessa tutkitaan millaiseen kontekstiin toiminta on sijoittunut.

»Discourse and Social Change» on suunniteltu ja kirjoitettu ajatellen yhteiskuntatieteilijää, eli siihen voi tutustua tietämättä sosiolingvistiikasta mitään. Esimerkkejä on runsaasti ja myös selkeä jäsentely puoltaa teoksen käyttöä vaikkapa oppikirjana. Diskursseja analysoiduille teos käy työkaluksi, mutta se on enemmän kuin pelkkä lingvistinen varasto (vrt. esim. Brown ja Yulen »Discourse analysis»). Se problematisoi sekä yhteiskuntatieteellistä että sosiolingvististä otetta diskursiiviseen tapahtumiseen.

ISMO POHJANTAMMI

Cohen, Jean L. ja Arato, Andrew (1992): *Civil Society and Political Theory*. The MIT Press, Cambridge, Mass., 771 s.

Kansalaisyhteiskunta on tätä nykyä hyvin usein käytetty käsite. Kehitysmaiden ajankohtaisten poliittisten ongelmien ymmärtämisessä on enemmän kuin tavanomaista viitattava kansalaisyhteiskunnan heikkouteen tai olemattomuuteen – mutta hämmäntävästi myös sen suhteelliseen vahvuuteen verrattuna riippuvuusrakenteiden kahlitsemiaan valtioon. Samoin entisen Neuvostoliiton ja Itä-Euroopan muutosten arvioinneissa kansalaisyhteiskunta-käsite näyttää merkittävää ja ristiriitaista roolia. Suhteellisen vahvalla kansalaisyhteiskunnalla voidaan selittää vuonna 1989 alkanutta »rauhanomaista vallankumousta»; sen heikkoudella taas tänä päivänä edessä olevia uhkakuvia – sekasortoa, suvaitsemattomuutta ja väkivaltaa.

Tämän problematiikan kannalta on tietysti aiheellista kysyä, mitä itse asiassa tarkoitetaan kansalaisyhteiskunnalla. Mikä on kansalaisyhteiskunnan paikka politiikassa ja politiikantutkimuksessa? Poliittikan teorian kannalta kysymykset kansalaisyhteiskunnasta ovat aina olleet olennaisia, mutta vaikeita. Kansalaisyhteiskunnan ymmärtäminen politiikkaa luovana ja uusia ratkaisumalleja tuottavana sfäärinä onkin siinä määrin monimutkaista, että se on useimmiten operationalisoitu vain joukkosi talouden toimintaperiaatteista johdettavissa olevia intressejä, luokkia tai korporaatioita.

Jean L. Cohenin ja Andrew Araton viime vuonna ilmestynyt perusteellinen, *Civil Society and Political Theory* tarkastelee kansalaisyhteiskuntaa toisenlaisista lähtökohdista käsin. Cohen ja Arato onnistuvat paitsi käymään läpi kansalaisyhteiskunnan käsitteen historiaa ja teoreettista kehitymistä, myös vakavasti käsittelemään modernia kansalaisyhteiskuntaa kritisoivia paradigmoja, kuten Hannah Arendtin, Carl Schmittin, Reinhart Koselleckin, Jürgen Habermasin, Michel Foucault'n ja Niklas Luhmannin ajattelua. Näiden kriittikkien kautta Cohen ja Arato pyrkivät rekonstruoimaan riittävän moniulotteisen ja dynaamisen kansalaisyhteiskunnan käsitteen, joka olisi käyttökelpoinen poliittisten muutosten ja demokratisoitumisen analyysissa.

Cohen ja Arato erottavat kansalaisyhteiskunnan valtiosta ja taloudesta. Tässä he viittaavat toisaalta teoriankehittelyyn aina Hegelistä Gramsciin ja Parsonsiin, toisaalta yhteiskunnallisten liikkeiden parissa käytyyn käytännönläheisempään keskusteluun. Kirjoittajat löytävät yllätyksellisesti neljä komponenttia siitä sosiaalisesta todellisuudesta, johon kansalaisyhteiskunnalla viitataan: pluraalisuuden, julkisuuden, yksityisyyden ja legaalisuuden. Lyhyesti sanottuna nämä komponentit koskevat epävirallisten ryhmittymien, kommunikaation ja yksilöllisten valintojen vapautta ja näiden vapauksien käytön vakiintuneisuutta sekä laillista suojelemista valtion ja – ainakin ihannetapauksessa myös – talouden pakkovaltalta.

Mutta, kuten Cohen ja Arato huomauttavat, tämä malli on edelleen altis sekä Arendtin kritiikille yhteiskunnan epäpolitisoitumisesta seurauksena sosiaalisen todellisuuden ja valtion erottamisesta toisistaan että Foucault'n kritiikille kansalaisyhteiskunnan normeihin kätkeytyvästä kurinpidosta. Lisäksi pitäytyminen vain deskriptiosta nousevaan kansalaisyhteiskunnan määritelmään ei auta osoittamaan sille normatiivista tai rationaalista perustaa.

Näin Cohen ja Arato joutuvat rakentamaan teoriaa perustellakseen väitteensä, jonka mukaan kansalaisyhteiskunta on ainoa ajateltavissa oleva käsitteellinen perusta kritiikille yhtäläillä länsimaista liberaalia demokratiaa kuin kaikkea muutakin nykyistä yhteiskunnallista vallankäyttöä kohtaan. Jos siis ihmiskunnalla on edessään sellaisia globaaleja ongelmia, joihin olemassaolevat poliittiset järjestelmät ja markkinavoimat eivät kykene vastaamaan ja jonka vuoksi ne siten menettävät legitimitettiin, positiiviset ratkaisut voivat nousta vain kansalaisyhteiskuntien mobilisoinnista.

Mutta tämä mobilisointumien ei tietenkään saa tapahtua miten tahansa – »sairaana eläimenähän» (Hegelin ilmaisu muistaaksemme) ihminen pystyy lähes mihin tahansa joukkotoimintaan. Joku moraalinen tai rationaalinen perusta mobilisoinnille on siis löydettävä. Ratkaisu, johon Cohen ja Arato päätyvät, on kansalaisyhteiskunnan kriittisen potentiaalin perustaminen Habermasin ja Karl-Otto Apelien formuloimaan diskurssietiikkaan. Tämän mukaanhan yhteiskunta kykenee saavuttamaan legitimiin ja rationaalisen yhteisymmärryksen ideaalisen kommunikaatiotilanteen vallitessa.

Diskurssietiikka on Habermasin ajattelussa määritelmällisesti pragmaattista ja universaalista ja siten kaikille kulttuureille mahdollista. On kuitenkin kyseenalaista, onko diskurssietiikasta ja demokraattisista periaatteista mielekäästä puhua modernin projektista irrallaan. Jos keran puhutaan modernista maailmasta, diskurssietiikka voidaan toki nähdä sekä historiallisena että kaikkia olemassaolevia poliittisia kulttuureja koskevana. Historiallisena siksi, että se perustuu demokratiaan, joka on historiallisesti luotu idea päätöksentekojärjestelmästä; koko maailmaa koskevana siksi, että tänä päivänä nämä demokratian siemenet ovat ainakin jossain määrin jo globaalia omaisuutta.

Rationaalisuusvaatimukset ilmenevät Habermasin mallissa oletuksena »yleisestä intressistä», jonka suhteen yhteiskunnan normien validisuus tulisi diskurssietiikalla testattua. Mutta, kuten Cohen ja Arato huomauttavat, käsitys jostain objektiivisesti arvioitavissa olevasta rationaalisuudesta johtaa helposti syytöksiin autoritaarisuudesta: diskurssista ja demokraattisesta päätöksenteosta tulee alisteista tällaisen rationaalisuuden saavuttamiselle, jolloin demokratia voidaan silloin tällöin aina käytännössä sivuuttaa – järkeväksi nimettyä politiikkaa voidaan toki toteuttaa ilmeisesti laajaa osallistumista. Sitäpaitsi houkutukset ideaalisen diskurssitilanteen sivuuttamiseen ovat suuret, koska sen edellytykset viittaavat suhteellisen abstraktiin mahdollisuuteen: diskurssin tulisi olla täysin julkinen ja vailla painostusta; kaikkien

niiden, joita päätös koskettaa, tulisi voida osallistua siihen; lisäksi osallistujien tulisi voida kyseenalaistaa myös muita normejaan.

Cohenin ja Araton tie ulos tästä diskurssin ja demokratian alistamisesta rationaalisuudelle on mielenkiintoinen ja käsittäkseni oikeaan osuva. He ehdottavat, että ajatus »yleisestä intressistä» tulisi korvata ajatuksella »yhteisestä identiteetistä», tai – kuten he varovaisesti huomauttavat – jälkimmäinen olisi ainakin asetettava etusijalle. Pluralistisessakin yhteiskunnassa kansalaisten identiteetti nimittäin syntyy osittain niiden koko yhteiskuntaa kattavien diskurssien kautta, joihin he osallistuvat. Tämä pitää paikkansa riippumatta siitä, tapahtuuko osallistuminen sovinnaisesti totuttuja tapoja noudattaen vai hyvinkin radikaalisti kansalaistottelemattomuuden avulla. Intressiryhmät ja yhteiskuntaluokat edustavat tällaista identifikaatiota vain poliittisen kiistelystä pintakuvassa. Kyetäkseen keskinäiseen demokraattiseen keskusteluun yhteisön jäsenten on yhä uudelleen sovittava siitä, mitä yhteistä heillä on – pelkkä valta tai ulkoinen »välttämättömyys» eivät sinänsä voi tällaista keskusteluyhteyttä luoda. Cohenin ja Araton mallissa tämä yhteinen olisi se viimekätinen kriteeri, jota legitimit normit eivät saisi vahingoittaa.

Yhteisen, kollektiivisen identiteetin korostaminen kansalaisyhteiskunnan toimintaperustana on hedelmällistä, koska se avaa toimijoita koskevat merkitykset diskursiiviseen olennaiseksi ulottuvuuksiksi. Ihmisten on kyettävä motivoimaan oman osallistumisensa ja siten määrittelemään itseään tämän osallistumisen kautta. Siksi yhteiskunnallisen keskustelun täytyy edustaa ihmisille joltain, joka on heille tärkeää. Tällaisia asioita ovat tietenkin sellaiset kulttuuriarvot kuin kieli tai uskonto, missä piilee nationalismin raudanluja voima. Mutta yleisemmällä tasolla yhteiskunnallinen diskurssi voidaan ymmärtää neuvotteluna merkityksistä ja niiden kiinnittymisestä sosiaaliseen ja historialliseen todellisuuteen. Tässä mielessä kansalaisyhteiskunta viittaa sellaiseen sfääriin, jossa koko yhteiskuntaa koskevia merkityssuhteita luodaan, uusinnetaan ja peitetään – ja johon legitimiin vallankäytön on perustuttava.

Cohen ja Arato viittaavat toistuvasti sellaisiin länsimaisiin uusiin yhteiskunnallisiin liikkeisiin kuten feministiseen liikkeeseen, seksuaalisten vähemmistöjen liikkeeseen, ekologiseen liikkeeseen, rauhanliikkeeseen ja (yhdyksvaltalaiseen) kansalaisyhteiskunnalliseen (länsieurooppalaisena vastineenaan rasisminvastaiset liikkeet). Näiden liikkeiden toimintastrategioiden tarkastelu osoittaa, ettei niiden pyrkimyksenä ole ollut yhden asian tai omien intressien edistäminen niinkään tavoittelemalla valtaa tai vaikuttamalla suoraan päätöksentekoon, vaikuttamalla yleiseen mielipiteeseen.

Uusien identiteettien ja ongelmanasettelujen tuominen mukaan politiikkaan muuttaa yhteiskunnallista keskustelua. Onnistuessaan se karsii joitakin – ehkä näkymättömiä – täysivaltaisen kansalaisen määritelmiä ja nostaa poliittisesti merkitykselliseksi sellaisia uusia asioita, jotka vaikuttavat koko kollektiivin identiteettiin. Olennais-

ti kyse ei moderneissa yhteiskunnissa voi olla yhdenmu-kaistumisesta vaan moninaisuuden perustamisesta »pienimmälle yhteiselle nimittäjälle». Tässä mielessä marginaaliset yhden asian liikkeet edustavat kansalaisyhteiskunnan poliittista voimaa kovimmillaan: sen yhteisen identiteetin esiin kaivamista, jonka suhteen yhteiskunnan normeja on yhä uudestaan voitava arvioida.

Cohenin ja Araton esimerkit ovat lännestä, mutta yhteinen identiteetti ja keskustelu siihen liittyvistä merkityksistä leimaavat kansalaisyhteiskuntien yrityksiä avata tilaa itselleen myös kolmannessa maailmassa ja entisissä sosialistisissa maissa. Kun valtiollinen olemassaolo tai itsenäisyys on alullaan tai valtarakenteiden mureneminen ajankohtaista, tämä näyttää tapahtuvan ensisijassa menneisyyden uudelleenarvioinnin kautta. Kyse ei ole ainoastaan kaksipuolteisesti opposition kritiikistä ja vallanpitäjien pyrkimyksistä vaientaa tätä toisinajattelua vaan sellaisen yhteisen ajallisen ja tilallisen kehikon, yhteisen merkityssystemin, etsimisestä, jonka varassa yhteiskunnallisesta vallankäytöstä yleensä voi keskustella. Suurimmat kiistat eivät koske totuutta tai vilpillistä ajattelua, eivät edes ideologioita. Tuskallisimpia ovat kysymykset lojalisuudesta ja petturuudesta, tuoreessa muistissa olevista uhreista ja opportunistista, odotuksista, pettymyksistä ja saavutuksista. Niinpä murrosten keskellä kansalaisyhteiskunnan »demokratisoiva» rooli tulee testattua ennen muuta kyvyssä kirjoittaa lähistoria tarinaksi, jonka kansalaiset voivat jakaa keskenään katkeroitumatta tai menettämättä omanarvontuntoaan.

Kun kansalaisyhteiskunnat lännessä näyttävät edelleen raivaavan tilaa itselleen keskittymällä ihmisoikeuskysymyksiin, etelässä ja idässä keskustelua käydään historian uudelleenarvioinnista. Vaikka nämä »trendit» eivät sulje pois toisiaan, niiden yhteistä potentiaalia maailmanpolitiikkaa kritisoidena ja muuttavana voimana ei tulisi korostaa liikaa. Erityyppisistä konteksteista nousevat kansalaisyhteiskunnat noudattavat identiteetinmuodotukseltaan keskuksen ja periferian välistä jakoa ja suuntautuvat yksittäisten valtioiden institutionalisoinseen. Sitäpaitsi diskursseja normien validisuudesta, siitä »mikä laki on järkevä ja oikeudenmukainen» ei voi edes käydä ilman legaalisuutta ja julkisesti hallintoa julkista sfääriä, jota modernien valtioiden institutionalisoiminen enemmän tai vähemmän edustaa – vähemmän siinä mielessä, ettei vallankäyttö niissä ole julkista, kaikille kansalaisille näkyvää. Etnisen nationalismin ylittävässä mallissa kansalaisten kollektiivisen identiteetin voi jopa ajatella nousevan yhteisesti sovittuna perustuslaista.

Mitä kollektiivinen identiteetti sitten voisi koskea globaalilla tasolla? Kysymys on Cohenin ja Araton argumentoinnin kannalta olennainen, vaikka he eivät täsmällisemmin pohdikaan sitä. Ilman jonkinlaista erottautumista ajatus identiteetistä on mieleton, mutta toisaalta globaaleihin ongelmiin olisi etsittävä ratkaisua kansalaisyhteiskuntien mobilisoitumisen ja siten myös globaalien identiteettien suunnasta. Cohenin ja Araton johtopäätös kysymyksiin hyvinvoinnista, kapitalismista ja sosialis-

mistä on tässä suhteessa valaiseva: »If there are any solutions here, they lie in the experience of the West, pointing not to the West's past or present but to its future. To join the West, in other words, should not mean the West as it was, or even is, but as it should and could become in response to present challenges»(s.490). Olisiko ihmiskunnan siis perustettava yhteinen kollektiivinen identiteettinsä yhteiseen unelmaan? Länneksi ei koko maailma voi muutua, mutta ajatus emansipaatiosta voisi antaa perustaa historialliselle erottautumiselle.

Cohenin ja Araton teos ei jätäkään lukijaansa tekopyhästi pohtimaan etnosentrismen ongelmia. Vaikeammaksi

nousee arvosidonnaisuus, voluntarismi ja epävarmuus kansalaisyhteiskuntien muodostumisen ja poliittisen voiman arvioinneissa. Cohen ja Arato tunnustautuvat optimisteiksi demokraattisten pyrkimysten voimistumisen suhteen, mutta toisaalta he ovat liian lähellä Frankfurtin koulukunnalta periytyvää kriittistä ajattelua julistaakseen uskantaista valistususkoa. Jos kansanvalta ei teoreettisesti perustu ainoastaan rationaalisuudelle tai välttämättömyydelle, viimekätiseksi kriteeriksi näyttää jäävän kansanvallan arvo itsessään kaikkine ulottuvuuksineen.

LIISA LAAKSO